

Μνήμων

Τόμ. 20 (1998)

Theophilus C. Prousis, Russian Society and the Greek Revolution

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.690](https://doi.org/10.12681/mnimon.690)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1998). Theophilus C. Prousis, Russian Society and the Greek Revolution. *Μνήμων*, 20, 337-340.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.690>

νέωση του ιστοριογραφικού λόγου. Βεβαίως, η σχολική ιστορία δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι απλή μεταφορά της πανεπιστημιακής ιστορικής γνώσης. Είναι απαραίτητο τα δεδομένα της επιστήμης της ιστορίας να αναδιαμορφωθούν πριν εισαχθούν στο σχολείο με βάση τα πορίσματα της γνωστικής ψυχολογίας και της παιδαγωγικής. Γι' αυτόν το λόγο, η σχολική ιστορία αποτελεί διακριτή διανοητική πειθαρχία, συνδεδεμένη με την ιστορική επιστήμη αλλά αυτόνομη.

Η συλλογική μνήμη πάλι αποτελεί βασικό διακύβευμα της ιστορίας, και μάλιστα της σχολικής ιστορίας. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η μνήμη αφενός κατασκευάζεται νοητικά και κοινωνικά και αφετέρου χειραγωγείται από τις ομάδες που κατέχουν εκάστοτε την εξουσία (και, επομένως, ελέγχουν το εκπαιδευτικό σύστημα), θα μπορούσαμε να ορίσουμε τη σχολική ιστορία ως ένα σύνολο «διδαγμένων αναμνήσεων», σύμφωνα με την έκφραση του H. Moniot. Το σχολείο μπορεί λοιπόν να διαμεσολαβήσει αποφασιστικά στην κατασκευή και τη μετάδοση της συλλογικής μνήμης και εντέλει της συλλογικής ταυτότητας. Αυτή η δυνατότητα —αλλά και πρα-

κτική στο πλαίσιο του έθνους-κράτους από τον περασμένο αιώνα— θέτει στον ιστορικό και τον εκπαιδευτικό ένα ουσιαστικό πρόβλημα δεοντολογίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα κριτήρια που πρέπει να πρωτανεύουν στο σχεδιασμό της διδασκαλίας της ιστορίας στο σχολείο πρέπει να είναι επιστημονικά. Αυτό δεν αποκλείει ωστόσο το πολιτικό κριτήριο, εάν θεωρήσουμε ότι μεταξύ των στόχων της διδασκαλίας της ιστορίας είναι να αναπτύξουν τα παιδιά κριτική σκέψη και «να καταλάβουν τη συνέχεια παρελθόντος και παρόντος, την κοινότητα μεταξύ ανθρώπων που είναι διαφορετικοί» (σ. 114). Η διαμόρφωση του πολίτη, ο σεβασμός της πολιτισμικής διαφοράς και η συμμετοχή στη νέα «ευρωπαϊκή ταυτότητα» είναι στόχοι σαφώς πολιτικοί που δεν αναιρούν ωστόσο αναγκαστικά την επιστημονικότητα της σχολικής ιστορίας. Η ιστορία, συστηματοποιώντας και εξορθολογίζοντας τη μνήμη, και μειώνοντας επομένως το αυθαίρετο και συγκινησιακό της στοιχείο, μπορεί να συμβάλει ώστε, κατά την υπόδειξη του J. Le Goff, «η συλλογική μνήμη να χρησιμεύει στην απελευθέρωση και όχι στην υποδούλωση των ανθρώπων».

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Theophilus C. Prousis, *Russian Society and the Greek Revolution*, DeKalb Illinois, Northern Illinois University Press, 1994, xi+259 σ.

Ἡ πρόσβαση στὰ ρωσικὰ ἀρχεῖα δὲν ἦταν, μέχρι πρότινος τουλάχιστον, εὐκόλη καὶ ὅπωςδήποτε ἦταν ἀπαγορευτικὴ ἢ μαζικὴ ἀναπαραγωγὴ σειρᾶς ἐγγράφων σὲ μορφὴ μικροφίλμ. Ἡ ἄγνοια τῆς ρωσικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς περισσότερους μελετητές, δημιουργοῦσε ἕναν πρόσθετο φραγμό. Ἐτσι, πολλὲς μελέτες, ἑλληνικὲς καὶ ξένες, ποὺ ἀναφέρονται στοὺς νεότερους χρόνους, περιορίστηκαν στὰ γαλλικὰ καὶ ἀγγλικὰ, ἢ ἀκόμη καὶ στὰ αὐστριακὰ καὶ γερμανικὰ ἀρχεῖα, γιὰ νὰ καλύψουν τὰ κενὰ τῆς τεκ-

μηρίωσής τους. Μερικοὶ μάλιστα ἱστορικοὶ χρησιμοποίησαν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὰ ἀρχεῖα αὐτὰ εἴτε διότι νόμισαν ὅτι περιεῖχαν ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναζητοῦσαν εἴτε διότι πράγματι ὁ πλοῦτος τους ἦταν ἐντυπωσιακός: προέρχονταν ἀπὸ ὀργανωμένες ὑπηρεσίες ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν τίς ἀνάγκες προηγμένων κρατῶν. Γιὰ νὰ ἀναφερθῶ στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, θυμίζω πόσοι ἀνέτρεξαν στὶς ἀναφορὰς τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλῶν προξένων γιὰ νὰ μελετήσουν θέματα οἰκονομικῆς κυρίως ἱστορίας, καὶ

πόσοι δὲν ἀντλήσαν πολλαπλές πληροφορίες ἀπὸ τις ἐκθέσεις τῶν πρεσβευτῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ διευκρινίσουν ζητήματα πολιτικῆς ἱστορίας. Ποιά ὅμως ἦταν ἡ γνώμη τῶν ἐκπροσώπων τῆς τρίτης Μεγάλης Δύναμης, ποὺ ἦταν καὶ αὐτὴ προστάτιδα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, μόνον περιστασιακὰ καὶ ἀποσπασματικὰ γνωρίζουμε.

Φαίνεται ὅτι ἔγινε μία μόνο σοβαρὴ προσπάθεια γιὰ νὰ ἀποκτηθεῖ σὲ μικροφίλμς ὁλόκληρη ἡ σειρὰ τῶν πρεσβευτικῶν καὶ προξενικῶν ἐγγράφων τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ρωσίας στὴν Ἑλλάδα τὸ 19ο αἰώνα. Προήλθε ἀπὸ πρωτοβουλία τοῦ ἀείμνηστου Ἐλευθέριου Πρεβελάκη, διευθυντῇ τότε τοῦ Κέντρου Ἑρέυνας τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, ἔχουν συγκεντρωθεῖ ὅλα τὰ ἀντίστοιχα ἔγγραφα τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας στὴν Ἀθήνα. Πολιτικοὶ καὶ διπλωματικοὶ λόγοι ματαίωσαν τὴν ἀπόπειρα αὐτή. Δὲν νομίζω ὅτι καλύπτουν τὸ πρόβλημα οἱ δημοσιεύσεις μεμονωμένων ἐγγράφων ποὺ θεωροῦνται «σημαντικά».

Μπροστὰ στὸ κενὸ αὐτό, κάθε μελέτη ποὺ ἀναφερόταν στὰ ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ἀξιοποιοῦσε, μὲ ἐπιτόπια ἔρευνα, τὸν πλοῦτο τῶν ρωσικῶν ἀρχείων ἦταν καλοδεχούμενη, ἰδιαίτερα ἂν εἶχε γραφεῖ σὲ γλώσσα προσιτῇ στοὺς περισσότερους. Οἱ Ρῶσοι ἑλληνιστές, ποὺ συνήθως ἔγραφαν στὴ γλώσσα τους, ἐλάχιστα χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία. Πολὺ λίγους εὐτύχησαν νὰ μεταφραστοῦν στὰ ἑλληνικά. Ἀγνοοῦμε, ἔτσι, γιὰ νὰ δώσω ἓνα παράδειγμα, τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ Γρ. Ἀρς, ὁ ὁποῖος, μὲ συστηματικὴ χρῆση τῶν ἀρχείων τῆς πατρίδας του, ἔχει γράψει γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία, τὸν Ἀλῆ Πασά, τὸν Καποδίστρια, τὸν Ὑψηλάντη κλπ.¹

Ὁ Θεόφιλος Κ. Προύσης, στὴ μελέτη του γιὰ τὸ πῶς ἡ ρωσικὴ κοινωνία ἀντιμετώπισε τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ χρησιμοποίησει, σὲ διαδοχικὲς ἐπισκέψεις, τὰ ἀρχεῖα τῆς Πετρούπολης, τῆς Μόσχας καὶ τῆς Ὁδησσοῦ. Στόχος του ἦταν νὰ δείξει ὅτι στὴ χάραξη καὶ ἐφαρμογῇ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς στὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα, ἐπομένως καὶ στὸ 1821, ἐκτὸς ἀπὸ τις πολιτικὲς, στρατιωτικὲς καὶ οικονομικὲς προτεραιότητες, βαρύνουσα σημασία εἶχαν οἱ θρησκευτικὲς καὶ πολιτισμικὲς προτιμήσεις. Προσπάθησε, ἐπίσης, ἀπὸ τὴ στάση τῶν Ρώσων στὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, νὰ ἀνιχνεύσει τις ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις τους σὲ θέματα ὅπως ὁ αὐταρχισμὸς καὶ ἡ πολιτικὴ μεταρρύθμιση.

Στὴν ἀρχὴ ἀναλύεται ἡ στάση τῆς Ρωσικῆς Κυβέρνησης καὶ εἰδικότερα τῶν ἐπώνυμων ἐκπροσώπων της (τοῦ Καποδίστρια κ.ἄ.) ἔναντι τῶν προεπαναστατικῶν κινήσεων τῶν Ἑλλήνων ποὺ βρισκόνταν στὴ Ρωσία, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἱδρύση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἀναζητοῦνται, στὴ συνέχεια, οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ παράγοντες στὴν ὑπηρεσία τοῦ τσάρου Ἀλέξανδρου Α' οἱ ὁποῖοι συνηγοροῦσαν ὑπὲρ μιᾶς δυναμικῆς ἀντιμετώπισης τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τὸ γεγονός ὅτι στὸ πολεμικὸ αὐτὸ κόμμα («war party») συγκαταλέγονταν ἄκρως συντηρητικοὶ ἀλλὰ καὶ φιλελεύθεροι (οἱ μετέπειτα Δεκεμβριστές), ἐπιτρέπει στὸν συγγραφέα νὰ τονίσει τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτισμικὰ κίνητρα τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς. Γίνεται, ὡστόσο, συχνὰ ἀναφορὰ στὶς κοινὲς βυζαντινὲς καταβολὲς Ἑλλήνων καὶ Ρώσων ὡς κάτι τὸ δεδομένο, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ «ἀντιβυζαντινὴ» στάση πολλῶν ἐκπροσώπων τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Ἀφοῦ ὁ τσάρος ἀποφάσισε τὴν οὐδετερότητα, ἡ συμπάθεια τῶν Ρώσων ἐκδηλώθηκε μὲ τὴ συλλογὴ εἰσφορῶν οἱ ὁποῖες θὰ

1. Σημαντικὴ ἐξάιρεση: Γκρίγορι Λ. Ἀρς, *Ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Ἡπειρο στὰ τέλη τοῦ ΙΗ' καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΘ' αἰώνα. Τὰ Δυτικοβαλκανικὰ Πασαλίκια*

τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, εἰσαγωγὸ σχολίς-ἐπιμέλεια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, μετάφραση: Ἀντωνία Διάλλα, Ἀθήνα, Gutenberg, 1994.

ἀνακούφιζαν τοὺς χιλιάδες Ἑλλήνες πρόσφυγες ποὺ κατέφυγαν στὴν ρωσικὴς περιοχὲς καὶ θὰ ἐξασφάλιζαν τὴν ἐξαγορὰ αἰχμαλώτων. Χρησιμοποιώντας, μεταξύ ἄλλων, τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τὸ δίκτυο τῆς φιλανθρωπικῆς αὐτῆς προσπάθειας. Πρωτοστατεῖ κι ἐδῶ τὸ κράτος: τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημόσιων Ἐκπαίδευσης στέλνει τίς σχετικὲς ἐγκυκλίους καὶ συγκεντρώνει, μέσω τῶν κυβερνητικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, τὰ προσφερόμενα ποσά. Ἡ ἀνταπόκριση φαίνεται ἐντυπωσιακή.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦταν χριστιανοί, ὅτι ἐπαναστάτησαν κατὰ ἐνὸς τυράννου, ὅτι τὸ ὄνομά τους παρέπεμπε στὶς ἀξίες ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας, ὅπως ὑποδειγματικὰ ἐφαρμόστηκαν στὴν ἀρχαιότητα, ἐπέτρεψε τὴ συμβολικὴ χρήση τοῦ ὀνόματός τους σ' ἓνα ἥρωα ποὺ κάθε ἔχνος φιλελευθερισμοῦ ἦταν ὑποπτο καὶ ὅπου ἡ λογοκρισία καὶ ἡ παρακολούθηση τῶν φρονημάτων ἦταν καθημερινή πρακτική. Οἱ Ρῶσοι συγγραφεῖς, κυρίως οἱ ποιητές, εὐαισθητοποιημένοι ἤδη ἀπὸ μιὰ ἀναβίωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ κλασικά γράμματα, ποὺ παρατηρεῖται καὶ στὴ χώρα τους στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν 18ο στὸν 19ο αἰώνα, ἀντιμετωπίζουν τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων μὲ χαρακτηρισμοὺς ποὺ σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὑποκρύπτουν ἀναφορὲς καὶ στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα. Ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση ἀπὸ τὸν συγγραφέα σχετικῶν κειμένων, εἴτε προέρχονται ἀπὸ ρομαντικούς χωρὶς σαφεῖς πολιτικούς στόχους εἴτε ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἀποτελέσαν τὸ σκληρὸ πυρῆνα τῶν Δεκεμβριστῶν, δίνει τὴν εὐκαιρία στὸν ἀναγνώστη νὰ παρακολουθήσει τίς ἐπιπτώσεις ποὺ εἶχε στὶς συνειδήσεις σημαντικῶν εκπροσώπων τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλίτ ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγὼνας τῶν Ἑλλήνων. Σὲ χωριστὸ κεφάλαιο ἀναλύονται οἱ ἀντιδράσεις τοῦ κορυφαίου μεταξὺ αὐτῶν, τοῦ Πούσκιν: ὁ ἀρχικὸς του ἐνθουσιασμός, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπογοήτευση ὅταν συνάντησε Ἑλλήνες πρόσφυγες στὴν Ὀδησσό.

Ὁ Θ. Προύσης δὲν φαίνεται, τίς περισσότερες φορές, νὰ διατυπώνει καινούριες ἀπόψεις. Ὡστόσο, μὲ τὴ συστηματικὴ καὶ ἀναλυτικὴ παρουσίαση στοιχείων ἀπὸ δημοσιευμένες καὶ ἀνέκδοτες ρωσικὲς ἀρχεὶακὲς πηγὲς καὶ βοηθήματα, συμβάλλει στὴν καλὴ κατανόηση πολλῶν προβλημάτων σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὴ ρωσικὴ κοινωνία ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Στὴν πραγματικότητα, ἡ κοινωνία αὐτὴ ἐκπροσωπεῖται στὴν ἀφήγηση κυρίως ἀπὸ πολιτικούς, στρατιωτικούς καὶ διανοούμενους, ποὺ στὴν πλειοψηφία τους ὑπηρετοῦν, μὲ τὸν ἕναν ἢ ἄλλο τρόπο, τὴν τσαρικὴ Κυβέρνηση, καὶ ἀνήκουν στὴν ἀριστοκρατία. Ἐμμεσὰ καὶ πολὺ ἀχνὰ προβάλλουν οἱ ἀπόψεις τῶν ἄλλων κατηγοριῶν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐκτεταμένη εἶναι ἡ ἀναφορὰ στοὺς ἑλληνικὲς καταγωγῆς ὑπαλλήλους τοῦ τσάρου, ποὺ λόγω τῆς θέσης τους μπόρεσαν νὰ βοηθήσουν τοὺς συμπατριῶτες τους. Ὁ Ἄλ. Στούρζας, γιὰ παράδειγμα, ἐντάσσεται στοὺς ὑπέρμαχους τοῦ πολέμου μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία: συγχρόνως, ὅμως, δίνονται ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὸν ὑπέρμετρο συντηρητισμὸ του: συνεχεῖς προτάσεις γιὰ ἄσκηση λογοκρισίας, ἐλέγχους τῶν διδακτικῶν βιβλίων ὥστε νὰ μὴ τυπωθεῖ ὅ,τιδήποτε θὰ μπορούσε νὰ θέσει σὲ ἀμφισβήτηση τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ τὴ δημόσια τάξη. Ὁ ἀρχαῖος συντηρητισμὸς τοῦ Στούρζα, στενοῦ συνεργάτη τοῦ Καποδίστρια, εἶναι μιὰ ἐπιπλέον ἐνδειξὴ γιὰ τὴν ἀστάθεια τῆς ἀποψης περὶ φιλελευθερισμοῦ τοῦ τελευταίου.

Ἐπισημαίνεται, ἐπίσης, ὁ ρόλος τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων (κυρίως τῶν ἐπωνύμων) ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένοι στὶς μεγάλες πόλεις τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν κρίσιμη αὐτὴ περίοδο. Στὴν Ὀδησσό, ἰδιαίτερα, ἡ ἰσχυρὴ ἑλληνικὴ παρουσία φαίνεται νὰ διευκολύνει τὴν ἐλαστικότερη ἐφαρμογὴ τῶν κυβερνητικῶν ὁδηγιῶν γιὰ οὐδετερότητα. Ἡ ἴδρυση, ὥστόσο, στὴν πόλη αὐτὴ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλανθρωπικῆς Ἐταιρείας θὰ προκαλέσει τὴν ἄμεση ἀντίδραση τῆς τσαρικῆς Κυβέρνησης: θὰ δια-

τάξει τη διάλυσή της γιατί την θεώρησε προκάλυμμα για επαναστατική δράση.

Ή παρατιθέμενη στο τέλος βιβλιογραφία είναι έντυπωσιακή. Γενικά, το βιβλίο του Θεόφιλου Προύση αποτελεί σημαντι-

κό οδηγό για την κατανόηση και περαιτέρω μελέτη των πολύπλοκων αντιθέσεων και αντιφάσεων που συγκλονίζουν τη Ρωσία, τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Μαρία Κορασίδου, Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Αθήνα 1995, σ. 263

Μια σειρά μελετών με θέμα την ένταξη των φτωχών στρωμάτων στην πόλη την περίοδο της εκβιομηχάνισης έχουν εμπλουτίσει την κοινωνική ιστορία, ιδιαίτερα στη Βρετανία και τη Γαλλία, τα τελευταία τριάντα χρόνια. Πηγές που φωτίζουν τη

προς μια διπλή κατεύθυνση: τόσο για την περιγραφή των συνθηκών ζωής των απόκληρων όσο και για την κατανόηση του ιδεολογικού λόγου σχετικά με τις κοινωνικές ανισότητες το 19ο αιώνα. Η φιλανθρωπία αναδείχτηκε έτσι σε βασική παράμετρο για την ανίχνευση των κοινωνικών στάσεων που σηματοδότησαν το πέρασμα από την αντίληψη της ατομικής ευθύνης για τη φτώχεια στην προβληματική του κοινωνικού ζητήματος. Η μεταφορά των φιλελεύθερων αντιλήψεων οικονομολόγων και φιλοσόφων, καθώς και η αποτύπωση των ανησυχιών των αστών για την έκταση που είχαν αρχίσει να παίρνουν τα φαινόμενα κοινωνικής παθολογίας στα κείμενα των φιλανθρώπων, εξηγούν την εξαντλητική χρησιμοποίηση αυτών των πηγών από τους ιστορικούς. Στην ελληνική βιβλιογραφία μόνο κάποια άρθρα έχουν δημοσιευτεί, τα τελευταία χρόνια, που εστιάζουν σε συγκεκριμένες φιλανθρωπικές απόπειρες: οι πολύπλευρες διαστάσεις του ζητήματος της φτώχειας τον 19ο αιώνα δεν είχαν ως τώρα διερευνηθεί. Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει η μελέτη της Μ. Κορασίδου, επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής της διατριβής, που περιλαμβάνεται στη σειρά ερευνών και εκδόσεων του Ιστορικού Αρχείου της Ελληνικής Νεολαίας, για την κεντρική θέση που κατέχει η περίθαλψη της απροστάτευτης παιδικής ηλικίας στη φιλανθρωπική δραστηριότητα. Το έργο επιχειρεί να περιγράψει, μέσα από τις δια-

φιλανθρωπική δραστηριότητα, απολογισμοί και λογοδοσίες συλλόγων και εταιρειών, εκκλήσεις προς το κοινό για προσέλευση συνδρομών, καθώς και κανονισμοί ιδρυμάτων, έχουν χρησιμοποιηθεί συχνά